Maarja kiriku kohal, Narva ja Tallinna tee aga Jüri lisaoru ning Meltsiveski tiigi vahemikus. Esimene neist suubus Andrease nimelisse linnaväravasse praeguse Barklai väljaku kohal, teine Vallikraavi praeguse Kuradisilla kohal, tolleaegse Pika Hermanni ning Nurgatorni vahemikus, ja kolmas Vabadussilla kohal Vene värava kaudu ürgelisele turuväljakule. Pealegi hargus Narva ja Tallinna maantee koondiselt praeguse Jüri väljaku kohalt haru, mis Holmil (Henningi väljakul) omakorda koondus Räpina maanteega ja suubus Surutorni kõrval linna Saksa väravasse. Seega on linna kodarteestik päritolult tagamaalt koonduv väravateestik ja linnakehise märksamad väljakud väravateestiku koondis- või hajusväljakud.

Et *extra muros* olevas asulas (aguleis) luba oli vaid puust ehitisi püstitada, mida sõja korral maha põletati, siis pole aguliteestiku mõju linna teestiku kujunemises üksikasjus selge. Et aga ka siin on teatava mõjustamisega tegemist, seda kinnitab linna kaguaguli — nn. Aleviküla — olemasolu, mille tee („Weg nach Aleweküla") (227) esineb tänapäeval Kaarli teena ja koondub Riia väljakul ülalmainitud Andrease väravaisse suubuva teega.

Vastavalt linnalisele teotsemisele liigestus linna rahvastik iseosisse: kauplejaiks, ametnikeks, käsitöölisiks. Keskaegsele vaimule vastavalt eraldusid ka nende elukohad; see nähtus on säilinud muinasvormina oleviku Linnasüdame uulinimedes. Sellal kui kaupmeeste elamud asusid laiali, enamasti aga turu ja jõe läheduses — Küütri (= lihakarni) ja Kompanii uulil ning Suurel turul, elasid üksikute käsitööstuse-harude esindajad omaette — Gildi uulil, kuna ilmlikud ametnikud asusid otseselt lossi külje all, Lossi ja Rüütli uulil. Vaimulikud aga koondusid kirikute ümbrusse. Nagu keskaegses linnas kunagi, oli kirikute kui ka kloostrite arv suur (226) (243). Viimased võtsid oma alla tervelt linna põhjaosa ning koondusid, nagu Viljandis (4) ja mujalgi (129), linnamüüri lähedusse ja asusid osalt ka väravate taga — Kloostri, Munga ja Jakobi uulil. Keskaegseist kirikuist on säilinud vaid Jaani uuli äärne Jaani (Ristija Johannese) kirik. See keskaegse ehituskunsti mälestusmärk (228) — gooti stiilis tehiskiviehitis kahvelkivi- ning skulptuur-ilustusiga ja neoromaani peasissekäiguga, mille kohal asuvad 95 orba friisi medaljon-ovaalsete peakujudega — mainib neid Hansa merelinnade kõrgusse küündivaid kirikutorne (Visby, Tallinna), mis laevule juba kaugelt asula asukohta kuulutasid. Viskudes küll 61,5 m kõrgusse üle lammiasula katusemere, puutub Jaani kirikul tänapäeval ometi endine mõjus kõrgus ja kunstiliselt täiustatud siluett, mille on hävitanud järgnev linna taandumisajastu.

III. Ava-asula ja nüüdisvormid.

Asulapildi taandumisperiood („kultuurpigadik"). Tatarlaste hoopidest lammutatud ja oma ekspansioonis pärsitud slaavilises Sarmaatias algas XV sajandi lõpul kasvav toibumine. Tartu kaugliiklemis- ja viiramisalad — Novgorodi ja Peipsi tagused Pihkvamaad ühendatakse Moskooviaga, endine vägev Hansa on Vene turult täiesti välja surutud. Tartu tunnetab kasvavat ida-hädaohtu ja kindlustub tugevamini: ehitatakse Toomi müürele ülalmainitud Pikk Hermann, nurgeline Kuradi- ja mõjus Basilevitši, teise nimega Moskoovia ümmartorn (227), mille asemekohta tänapäeval märgib Toomilaval kõrgem tõmpkuhik, — hea näide sellest, kuidas ka linnapildis geopolitiline asend tähtsaks saab. Samal ajal langes Läänemail Hansaliidu võimsus kaubanduskriiside ja Britannia tõusu tõttu (149). Venemaa roolis XVII—XVIII sajandi siirdel ikka kindlamalt Läänemeremaile,

Tartu, lk. 364